

DAG ANCKAR:

Vetenskap och politik i Finland

Professor Dag Anckar vid Åbo Akademi behandlar i sin artikel en utveckling, som gått långt i Finland och som vi inte är främmande för i Sverige. Forskning, framför allt samhällsvetenskaplig forskning, anses skola vara till nytta för de styrande. Den skall kort sagt vara "samhälls-tillvänd". Författaren polemiserar skarpt mot denna syn på forskningen och han visar vad den redan lett till i Finland och vart den alltid kan leda. Vetenskapens politisering måste få ett slut, men forskarna har redan dragit konsekvenserna av utvecklingen. De söker sig till fristående institut, medan universitetet förfaller.

Om vi med forskningspolitik förstår åtgärder avsedda att främja vetenskapspolitiska mål, dvs sådana mål som vetenskapen förutsättes främja, kan vi säga att slutet av 1960-talet och början av 1970-talet har inneburit en period av intensifierad vetenskaps- och forskningspolitisk planering i Finland. Den vetenskapliga centralförvaltningen har kommit att spela en alltmer dominerande roll i denna planering, och Finlands Akademi, som består av den vetenskapliga centralkommissionen samt av olika vetenskapliga kommissioner, har fått ett allt starkare grepp om den forskning som utförs i landet. Utvecklingen svarar på denna punkt mot lagstiftarens intentioner: kommissionerna har förordningsvägen ålagts uppgiften att planera och koordinera den forskning som äger rum på olika håll.

De principiella vetenskapspolitiska målsättningarna framgår kanske klarast i de sk program, som uppgjorts av vetenskapliga centralkommissionen (1972) och statens vetenskapsråd (1973). I dessa program tvekar man inte att beteckna forskning som en del av den allmänna samhällspolitiken, som ett medel att nå samhällseliga mål. Konkretare uttryckt är det alltså fråga om att de samhällseliga beslutsfattarna har vissa mål för sin verksamhet och att de vill spänna vetenskapen för sin vagn: forskarna skall frambringa resultat som beslutsfattarna och samhället kan dra nytta av i sin strävan mot dessa mål.

Denna allmänna vetenskapspolitiska målsättning har getts konkreta forsk-

ningspolitiska formuleringar, som kommer till uttryck i s k tyngdpunktsprogram, vilka utpekar de problemkomplex där intensiv forskning enligt beslutfattarnas mening är av nöden. Sådan forskning som faller inom dessa tyngdpunktsområden prioriteras och erhåller lejonparten av de forskningspolitiska resurser staten tillhandahåller.

Syftet med denna korta översikt är polemiskt. Jag vill för min del hävda att den ovan skisserade utvecklingen inte har varit lycklig. På många håll har den säkert upplevts som angelägen. Den har setts som en väg att göra forskningen nyttig och bryta dess isolering från samhället. Uppfattningen kan emellertid bemötas, och detta kan ske med återopande av såväl inom- som utomvetenskapliga kriterier. Jag skall här lämna de förra obeaktade och endast uppehålla mig vid ett par av de senare.

Styrd forskning

Mot tanken att forskningen skall betjäna samhället och vara det till nytta kan man naturligtvis inte resa invändningar — det är ju samhället som bekostar forskningen och tillhandahåller resurser. Med nytta kan man emellertid förstå olika saker, och jag vill hävda att det är viktigt att fråga vem som har nytta av en samhällsnyttig vetenskap.

Vetenskapens uppgift är kort sagt att frambringa kunskap, och t ex samhällsvetarens uppgift är då att frambringa kunskap om samhället. Denna kunskap kan

utnyttjas på olika sätt av olika grupper och organisationer i samhället, och tyngdpunktstänkandet innebär här att de instanser som tillhandahåller medel kan bestämma de områden för vilka kunskap frambringas. Vetenskapen tilldelas alltså funktionen att förse de styrande med en regeluppsättning som underlättar samhällskontrollen och fyller en legitimerande funktion. Denna ambition förverkligar ett s k tekniskt vetenskapsintresse — de styrande laborerar med tyngdpunktsområden som de favoriserar och från vilka de frambringar kunskap, som kan utnyttjas för dirigerande och manipulation.

Föreställningen att forskningen är nyttig om den kan vara beslutfattarna behjälplig är enligt min åsikt felaktig. Det etiska regel jag vill framhålla är att vetenskapsmannen inte får ställa sin kunskap i någon särskild grupperings tjänst. Hans uppgift är att tjäna samtliga samhällsmedlemmar, i sista hand mänskligheten. När man då besinnar att det i alla samhällen finns såväl styrande som styrda, ter det sig moraliskt tvivelaktigt om vetenskapen håller just de styrande om ryggen och tillhandahåller den kunskap de behöver. Ambitionen borde snarare vara att underlätta de styrdas kontroll av de styrande, och denna ambition kan tillgodoses endast av en fri vetenskap, inte av en vetenskap som fungerar på de styrandes villkor.

En politik, som bestämmer vem som får forska i vad, är ett smygande gift som förlamar en demokratisk samhälls-

och hindrar vetenskapen att hjälpa individen till klarhet om den verklighet som omger henne och till insikt om hur den skall förklaras. Vad man uppnår med en sådan politik är en ofri vetenskap, som försummar sitt kritiska och sanningssökande syfte och därmed förlorar mycket av sitt existensberättigande.

Emellertid är läget i detta avseende inte helt dystert. Detta konstaterande har att göra med nivån på de stora forskningsprojekt som slukar en ansenlig del av de resurser som allokeras. Om statens forskningspolitik verkligen skulle avsätta resultat, som kunde bli ett effektivt regelsystem för de styrande, då vore detta ur demokratisk synpunkt betänkligt. Som det nu förhåller sig, är det dock inte demokratin utan skattebetalarna som är i fara. Mycket av det som produceras med de medel skattebetalarna tillhandahåller är nämligen att klassificera med den i Finland populära termen "nollforskning", dvs forskning utan egentlig vetenskaplig halt eller åtgärdsrelevans.

Av de fyra större projekt som samhällsvetenskapliga kommissionen bekostar — det rör sig om väldiga summor — är det endast ett som har skötts på ett vetenskapligt anständigt sätt. Jag tänker på det så kallade DETA-projektet (bokstavskombinationen står för "demokrati och jämlikhet"), som ur en statsvetenskaplig policyaspekt undersöker de samhälleliga konsekvenserna av politiska beslut. Projektet har avsatt en lång rad rapporter, och även om standarden har varierat är det rimligt att säga att den varit mer än tillfredsstäl-

lande och i varje fall klart bättre än standarden i de övriga projekten. Vad dessa beträffar kan man gott tala om skandal: rapporterna är såväl fåtaliga som direkt dåliga. Under inga omständigheter kan man hävda att resultaten svarar mot de medel som satsats på dessa projekt.

De styrande

Den frågan infinner sig givetvis automatiskt varför dessa projekt inte övervakas bättre, varför man inte tillgriper sanktioner. Svaret blir att här saknas både den kompetens och den vilja som en effektiv övervakning skulle förutsätta.

Kompetensfrågan har att göra med kommissionernas sammansättning, som numera är utformad på politiska grunder. Medan de tidigare kommissionerna företrädde en hög vetenskaplig kompetens, företräder de kommissioner som arbetar sedan år 1974 närmast politiska inriktningar. Det är inte någon överdrift att påstå att dessa nya kommissioner arbetar helt efter politiska linjer, där kohandel florerar och där forskare och forskargrupper tilldelas medel utgående från politiska ändamålsenlighetssynpunkter. Det är inte längre fråga om att bemanna kommissionerna med politiskt obundna vetenskapsmän, som känner ansvar för vetenskapens utveckling. Det är fråga om att utnämna forskare med explicita partipreferenser, som känner ansvar närmast för den samhälleliga gruppering eller organisation de tillhör. Som ett exempel på hur långt man här har gått kan nämnas att i samhällsvetenskapliga kommissio-

nen sitter en juriskandidat (socialdemokrat, vad annars). Givetvis saknar denna person alla vetenskapliga förutsättningar att uttala sig om tex olika samhällsvetenskapliga professorers forskningsprojekt.

Den bristande viljan till övervakning har givetvis ett intimt samband med denna politisering av vetenskapen. Det har i detta sammanhang sitt intresse att konstatera att det ovannämnda DETAPROJEKTET genomförs av borgerliga forskare, medan de andra stora samhällsvetenskapliga projekten har vänsterkarakter. Man har nämligen önskat göra gällande — tankegången ter sig helt plausibel — att vänstern har utvecklat en långsiktig strategi för att erövra den samhällsleliga forsknings- och undervisningssektorn.

Strategin skulle i första hand gå ut på att tillhandahålla medel för stora vänstermaskinerade projekt, inom vars ram man kan försörja unga vänsterorienterade forskare och låta dem meritera sig för tjänsten. När meriteringen framskridit tillräckligt långt — att den framskrider ombesörjs av de politiskt bundna forskare som leder de politiskt bundna projekten — inrättar undervisningsministeriet, där vänstern besatt centrala poster, i statsbudgeten medel för sådana högre tjänster som svarar mot de egna forskarnas meritering. Vad vi har att göra med är alltså en på samma gång hänsynslös och smygande politisering av vetenskapsstrukturen. Till bilden hör att undervisningsministeriet med egna, för utveck-

landet av undervisningsväsendet avsedda medel, initierar projekt, som enligt vissa uppgifter försörjer upp till 300 yngre forskare. Man behöver inte fråga vilka politiska riktningar som gynnas vid bemanandet av dessa projekt.

På borgerligt håll har man redan alltför länge visat flathet och aningslöshet i dessa frågor. Orsakerna till detta kan vara många, men en bidragande omständighet har nog varit känslan att vetenskap och politik inte bör sammanblandas; att forskare och projekt skall prioriteras utgående från kompetens och vetenskaplig betydelse, inte utgående från diffusa och omstridda samhällsleliga relevansaspekter. När man nu på borgerligt håll har vaknat upp och börjat organisera sig vetenskapspolitiskt, innebär detta inte att man frångått dessa principer. Fastmer är det fråga om en insikt att kraftiga motåtgärder är av nöden. En linje som tex de progressiva vetenskapsförbundet driver — det förskräckliga namnet kan väl leda, det är fråga om ett borgerligt förbund — går ut på att en stor del av de forskningsmedel och de forskartjänster som vilka Finlands Akademi nu äger besluta, skall överföras på högskolorna. Denna linje är den enda riktiga och värt allt stöd. Om den kunde förverkligas skulle balansen mellan de högre läroinrättningarna ställas på en rättvisare bas samtidigt som den skenbara "samhällsrelevansen" skulle stå tillbaka för vetenskaplig relevans och den grumliga empirismen skulle stå tillbaka för den tekniska grundforskningen.

En farlig snedvridning

Sistnämnda konstaterande för oss över till en ytterligare vetenskapspolitisk konsekvens, som har att göra med uppkomsten av en viss vetenskaplig elit. Denna består nämligen inte enbart av personer med viss politisk färg. Den elitistiska utvecklingen har relevans även för balansen och styrkeförhållandena mellan de olika universiteten och högskolorna. Generellt torde man kunna säga, att universitet och högskolor som visat följsamhet mot överhetens bud och ställt om sin forskningspolitik så att den svarar mot de styrandes ambitioner har blivit belönade, medan de universitet och högskolor som av olika orsaker inte har kunnat eller önskat ge upp sin forskningspolitiska egenart har blivit lidande.

En av professor Kalevi Piha gjord undersökning är belysande i detta avseende: samhällsvetenskapliga kommissionen har klart gynnat universiteten i Jyväskylä och Tammerfors. Dessa universitet har gått in för en markerat empirisk forskning, som förutsättes vara särskilt "samhällsrelevant" i sitt frambringande av konkreta data. Däremot har Åbo finskspråkiga universitet och särskilt de svenskspråkiga högskolorna blivit förfördelade.

Denna snedvridning har inte att göra med att forskarnas allmänna kompetens och förutsättningar vore lägre i de sistnämnda läroinrättningarna. I ett längre perspektiv är det dock fullt tänkbart, att skillnader inte bara i resurstilldelning utan även i allmän vetenskaplig aktivitet och nivå kan uppstå. Den förfelade forsk-

ningspolitik, som kommissionerna med undervisningsministeriets goda minne bedriver, blir på denna punkt en självuppfyllande profetia: vissa inrättningar tillförs på andras bekostnad väldiga resurser och detta kan med tiden inte undgå att återverka negativt på vetenskapen i de inrättningar som missgynnas. Var och en inser hur lätt det är för en högskola med stora forskningsanslag att vetenskapligt expandera och stimulera till forskning och forskarutbildning. Var och en inser också, att högskolor vars resurstilldelning stryps vetenskapligt kommer att förtvina i brist på det syre, som en aktiv forskningsatmosfär innebär.

Ur detta dilemma finns för de missgynnade högskolorna i dagens läge endast en väg. De måste tillägna sig det tyngdpunktstänkande för vilket de egentligen önskar stå främmande. De måste ge upp sin forskningsmässiga egenart och underkasta sig beslutfattarnas vilja. Denna väg är naturligtvis tung och otrevlig att beträda. Den ter sig principiellt motbjudande och vetenskapligt förytligande. På kort sikt är den emellertid oundviklig. Vad som kan hända på längre sikt är oklart och i mycket beroende av hur det politiska läget utvecklar sig.

Statens tunga hand

Sist skall jag nämna några drag i statsmaktens allmänna universitetspolitik, som är ägnade att påverka forskningens förutsättningar i negativ riktning. Parallellt med statens strävanden att centralisera och politisera avgöranden gällande

vem som får forska i vad, löper nämligen en mer direkt strävan att undergräva högskolornas autonomi och möjligheter att fylla en samhällskritisk funktion. Denna strävan kommer till uttryck bl a i det att statsmakten under åberopande av juridiska spetsfundigheter inte dragit sig för att tillskansa sig rätten att bestämma vem som skall sitta i de beslutande organen i de universitet, som till följd av ekonomiska trångmål varit tvungna att gå med på förstatligande.

Statsrådet har vidare fattat principbeslut om införande av en examensreform för humanistiska och samhällsvetenskapliga studier, som om den genomförs kommer att sätta yrkesinriktad undervisning och ytlighet i system — på denna punkt har de borgerliga högskolepolitikerna visat en oförlätlig flathet. Ett initiativ, som i all sin enfald visar att man på undervisningsministeriet inte har en aning om hur vetenskap i praktiken bedrivs, går ut på att de arbetstids- och semesterbestämmelser som gäller vid statens arbetsverk skall gälla även för högskolorna.

Konsekvensen av dessa och många andra liknande diktatoriska förfaranden har naturligtvis varit att en känsla av olust och otrygghet har vunnit insteg vid universitet och högskolor. En vidare följd av denna otrygghet och den forsk-

ningsfientliga atmosfär statsmaktens agerande har framkallat är uppkomsten av olika fristående forskningsinstitut. Denna utveckling är på en gång naturlig och farlig. Naturlig är den därför att den seriösa forskningen söker sig bort från ställen där den inte andas fritt. Farlig är den därför att den frikopplar forskningen från den undervisning och fostran den borde främja.

Det finns många som har resignerat inför denna utveckling och accepterat den som ett nödvändigt ont. Universiteten blir yrkesutbildningsplatser, där högre forskningen flyttar över till forskningsinstituten. Jag tror att det är viktigt att inte låta en sådan resignation ta överhanden — detta vore ett allvarligt missgrepp. I stället bör man med alla medel gå in för att stävja dessa tendenser och återställa den tidigare ordningen. Det är inte bara fråga om att forskning och undervisning är oskiljaktiga: universitetsundervisning som inte är förankrad i forskning är det inte mycket bevänt med, och en forskare som undervisar andra undervisar samtidigt sig själv. Det är även fråga om att rädda universiteten från en framtida förnedrande existens som de makthavandes verktyg, då de längre kan fostra till fritt och kritiskt tänkande.